ЕДНОСТАВНОСТА НА ДИСИДЕНТОТ, ВЕЛИЧЕНСТВЕНОСТА НА КРИТИЧКИОТ УМ

Софија Грандаковска

(Текстот оригинално е објавен во: Sofija Grandakovska, Lightness of the Dissident, Brightness of the Critical Mind, in: ***Pl****aying by the rules: Alternative thinking/Alternative spaces*. Ed. by Steven Rand and Heather Couris. NY: Apexart, 2010)

1.Кој е всушност дисидентот и која е неговата порака? Овој текст нема намера да повреди или пак да предизвика нечии религиозни, национални, идеолошки, емоционални или пак било какви други навреди. Овој текст има намера да проговори за отвореноста и блескавоста на критичкиот ум на интелектуалецот, уметникот и културниот работник низ аспектот на дисидентскиот наратив и неговиот кредибилитет, којшто се позиционира надвор од институционалната матрица на моќ во својата држава. Меѓу останатото, овој текст има намера да проговори и за она што ја валоризира критичко-творечката активност на дисидентот - дека тој е секогаш пред времето во коешто живее и пред времето во коешто делува.

Во животот може да се стекне, но и да загуби секоја професионално стекната позиција во институционални рамки. Губењето на позицијата може да биде и заради идеолошки причини, преку кои една политичка платформа има за цел да лансира свој замислен *профил на знаење*, преку којшто би го обликувала граѓанинот на својата држава, својата младина, а со тоа и својата сегашност, а без притоа таквата стратегија на знаење да биде во согласност со потребите на актуелното време. Клучниот миг којшто го раѓа дисидентот е токму антагонизмот меѓу: а) механичкото знаење како наметнато и б) креативно-творечкото знаење кое подразбира евалуација на претходното и учество, партиципација во иднината како хуманистичка цел. Токму преку овие атрибути на знаењето, ослободено од идеолошката матрица на политичката гарнитура во одреден миг, го позиционираат и творецот на „поинаквото" знаење – *дисидентот* како т.н. отпадник од конвенционалниот систем, а го лансираат во т.н. простор-зенит како поинаков простор – алтернатива за продуцирање на критичка и творечка мисла. Така, дисидентот секогаш носи нова идеја, дарува нов отворен концепт и тежнение за излегување од застарените форми на системското знаење. Дисидентот е носител на жедта за новото знаење коешто претставува нова арка, нова магистрала, нов светоглед, нова алтернатива за поудобен, поубав и почовечки свет. Во тој свет знаењето за светот никогаш не е статично, и никогаш не е сирова политичка платформа, туку е движечка сила која секогаш тежнее да продуцира нови начини како да се стигне до повисоко ниво на постоење.

Дисидентството во најелементрана смисла се однесува на семиотиката на *несогласувањето*. Во таа смисла и се позиционира како отстапување од

официјалната линија на нештата. Дисидентот го претставува интелектуалниот емигрант од идеолошката матрица и официјалната идеолошко-религиозна вистина. Така, тој го отвора своето поле на дејство како жед, која што претставува многу повеќе од само луцидна отвореност на духот кон вистината, знаењето, другоста, алтеритетот како највисока категорија. Во таа смисла, дисидентот и блескавоста на неговиот критички ум стануваат и постојана можност за борба со идеолошкото, политичкото и религиозното. Овој бинаризам создава отворен фронт, каде нема други - освен непријатели.[1] Токму и во оваа смисла, дисидентот, со тоа што стои надвор од официјалната линија на апсолутната или тоталитарната вистина на одреден политички или религиозен систем, е сместен во полето на категоријата: *непријател*.

Од друга страна, дисидентот не верува дека постои апсолутно знаење дадено како „вечност" сместено во конкретен историски контекст. Оттука, содржината на знаењето како архетип мора да се збогатува со нови форми на знаење и значење, бидејќи секое нешто е менливо и со самото тоа може да заврши веќе во следниот миг. Затоа и е повеќе од неопходна *критичноста како позиција на дистанца преку моќта на творечката мисла преку која што единствено е можно излегување од апсолутноста на нештата,* лансирана како непроменлива вистина од одредена институционална форма, која што ѝ припаѓа на одредена власт.

Дискурсот на дисидентот се позиционира врз ослободеноста на неговата мисла од било каква времена политичка „авангарда" на системот, но во исто време таа истата за него претставува најголем извор на поттик за критика. Но, далеку пак од тоа, дисидентот да претставува авангарда. Токму и затоа, овој текст одбира да проговори за блескавоста на критичката мисла на дисидентот. И затоа, овде, во овој текст, користејќи се со примерот на архетипските вредности како константни, како и со општопознати симболи во културата, нивната полнотија ја развиваме во можност за стекнување умножена вредност, и со тоа, и нова семиотичка важност во контекст на пораката и на современото време: *танцување според правилата на критичкиот ум – а не според правилата на институциите на моќ,* управувана и контролирана од дискурсот на бирократијата. Така интелектуалецот, уметникот коишто го прегрнуваат креативното мислење, оној којшто никогаш не може да се задоволи со наметнати форми на знаење, зашто тие се сурогат на знаењето, решавајќи да излезе од механичкиот продукт на власта и кревајќи го својот глас против него кажувајќи му одлучно: НЕ, всушност ја маркира својата поинаква вон-институционална, дисидентска позиција со цел да продуцира ново знаење. Причината на дисидентот за заземање ваква позиција - преку која што архетипската константа покажува полнеж и израз низ нови форми, без да ја потчинат или пак, да ја изменат нејзината содржинска вредност - е многу едноставна: затоа што едноставно тој верува дека секое повторување на историскиот наратив низ старите форми би претставувало само негово претворање во пародија.

Која би била тогаш алтернативата? Која би била можноста за новата форма, низ која критичкиот ум би можел да ја негува дистанцата од апсолутноста на

институциите на власта, и со тоа да ја негува и константната (архетипска) содржина низ стекнување на новото знаење што ќе произведе нови форми на содржинска вредност за културниот и хуманистичкиот напредок како општо добро?

2.Благородниот дивјак, првите дисиденти и жедтта за знаење. Во почетокот беа небото и земјата (Бт.1). Бог ги создаде, а човекот оттогаш се обидува да ги спои. Преку желбата за знаење. Но, се случи и нешто друго - и оттогаш - тоа е така. Историјата течеше, а дисидентите се множеа... Следејќи ја историјата на европската култура и основите врз коишто започнува нејзиното формирање, секако дека од неодминлива важност е приказната од старата еврејска книжевност којашто се однесува на спознанието на доброто и на злото од страна на човекот. Во контекст на нашиот предмет на интерес кон дисидентскиот наратив, таа приказна се однесува на семиотиката на првото прогонство:

> „И рече Господ Бог: Ете, *Адам стана како еден од Нас, знаејќи што е добро и што зло; ...Тогаш Господ Бог го изгони од градината Едем..."(1 Мој. 3, 22-3)

Причината заради која укажуваме на овој старозаветен книжевен претекст, не е за да понираме длабоко во митолошко-историската стварност, туку за да укажеме на пример за архетипската константа – *желбата за ново знење* врзана со дисидентскиот наратив. Воедно и да посочиме на константата преку законот на *повторливост* во културата, која што во својата основа го носи, односно го задржува и древниот еврејски религиозно-идеолошки дискурс. Неговиот „рецидив" покажува активни и препознатливи форми без прекин понатаму низ историјата, сè до современата дискусија за: робот, господарот, царот, папата, монархот, претседателот, премиерот, парламентарецот, чуварот во Министерствата на Владата и други. Тој рецидив укажува на видлива присутност на *архетипот на моќта* преку средставата на институционалната моќ над прогонетиот, дисидентот, над содржината и пораката на критичко-творечката мисла. Таа вградена матрица на активност преку овие различни и многубројни претставници на системски поредоци на власт од сите времиња на човештвото, без исклучок го предизвикувала и го предизвикува секое идно дисидентство во историјата и ја обелоденува врската на религиозно-идеолошката структура со опозицијата на моќта на знаењето, на критичко-творечкото, на дисидентот.

Во таа насока, и не е воопшто тешко да се препознае дисидентскиот карактер на библиските родители кои вкусија од јаболкото на с(п)ознанието, единственото нешто коешто ним им беше забрането од Бога. Така, тие станаа дисиденти и беа делокализирани од замислениот Едемски рај, а таквото прогонство значеше казна, прогонство заради жедтта за знаење и осознавање, наспроти „и Бог го беше замислил човекот според образот свој". Истакнувањето на различноста, на другиот преку желбата за знаење поинакво од тн. официјално - го дефинира не само дисидентскиот наратив, туку и дисидентскиот карактер на знаењето различно од дивинистичкиот (замислениот концепт на Бога) како апсолутен, непроменлив архетипски модел. Најзначајната карактеристика на

архетипот е константноста, неменливоста, неговата вечност. Оттука, историските примери на идеолошко-религиозниот систем без сомнеж, покажуваат содржење на архетипската константа, нејзино множење и одржување на таквата механичка продуктивност најнапред во рамките на една племенска заедница, во рамките на културната заедница, нацијата, народот, државата. Притоа, задржувајќи ја архетипската константа низ изразот на таквата моќ, идеолошкиот концепт ги менува само формите преку кои ја реализира својата империјалистичка цел за одржување на заедницата заедно. Оттука, концептот на дисидентот станува „табу", а концептот на „господарот" (во секое време познат под различно име: Бог, свештеник, врач, цар, премиер, институција и др.) - останува „тотемот" како највисока вредност на знаење и значење, околу којшто треба да се случува светот и знаењето за светот.

Да направиме мала дигресија. Ако примитивното мислење се конституира врз формите на митот, магијата и ритуалот, каде моќта лежи во *репетицијата* на нештата за да се стигне до некакво добро во елементарна (егзистенцијална) смисла, подоцна со развојот на човечката мисла преку формирањето на религиозниот систем како посовршен систем за разбирање и доживување на светот, репетитивноста не се губи, туку говорот го добива својот дискурс именуван како теологија. Теолошката вистина подразбира апсолутност. Апсолутноста ја содржи моќта. Моќта подразбира владеење. Владеењето е секогаш поврзано со амбиција за моќ над колектив, поголема група, народ, нација, држава. Дали би било отповеќе во оваа пригода да зборуваме за основите на политичкиот дискурс и неговата конститутивна (архетипска) вредност за *репетититивност* на апсолутната вистина? Дали би требало да говориме за неговото формирање токму врз можноста за реконструирање на примитивната мисла, нејзиниот примитивен религиозен говор и нејзината есенцијална сраснатост со иднината која следела по неа, откако човекот излегол од фазата на благороден дивјак и неговата номадска фаза, а потоа почнал да се формира како седентарно, културно, национално итн. битие во рамки на одреден колектив, којшто почнал да го добива постепено својот господар, родоначалник...крал, државник, па сè до неговите најсовремени форми? Толку за идејата за теолошката основа на политиката.

Да се вратиме назад кон желбата за знаење и кон желбата за ново знаење. Дали примитивното поимање на светот, изразено преку желбата на примитивната свест да го направи својот живот полесен и да ги сфати промените околу себе во најраната егзистенцијална смисла на нештата, не значи жед за знаење и излегување од системот на своето незнаење? Дали преминот од магија во религија не значи уште една таква форма, која историски покажува дека човечката свест ја содржи жедтта за ново знење, но сеуште таа жед се врзува со неразвиената свест за себепознанието? За да ја скратиме приказната, го поставуваме реторичкиот концепт како можна поента за желбата за знаењето и новото знаење: дали интелектуалниот ум не е ништо друго, туку само убав пример за високо развиена свест за себе и пример којшто не застанува во таквата динамика, туку поседува знаење и за Другиот? Дали тој е највисоката форма од

еволуцијата на благородниот дивјак кој пак, своевремено, преку визуелното поимање на светот како првично - ја носеше истата жед за тајната за знаењето за која критичкиот ум зборува денес? За еволутивната моќ на знаењето. И, ако зборуваме за желбата како систем којшто е отворен кон осознавање како различно од желбата како систем за останување во истото, тогаш би можеле да зборуваме за вечниот аспект на нештата низ две различни форми: од една страна непроменливост на желбата за ново знаење и од друга, непроменливоста на желбата за контрола на знаењето. Така, првата форма на архетиспската константа ѝ дава космогониска валоризација, бидејќи тежнее кон динамика на умот и творечкиот капацитет на духот. Таа му припаѓа на дисидентот. Втората форма на архетипската константа укажува на затворање на жедтта за повисоко знаење, а наспроти тоа останување во форма која што е акредитирана од институционалниот, политичко-религискиот систем на една држава.

На почетокот на светот стои борбата, антагонизмот. Бидејќи светот е парадоксален и со самото тоа и нерешлив, останува борбата, останува архетипот на благородниот дивјак како пример дека желбата да се сменат нештата кои ограничуваат, делувањето во рамки на желбата за промена преку знаење која што ѝ носи содржина на иднината и нејзин напредок, но и среќа во хуманистичка и естетичка смисла. И, бидејќи светот е навистина парадоксален, критичкиот ум не одбира никаков политичко-религиски ментор во потрагата за да му ја објасни вистината за себе и за светот. Критичкиот ум едноставно нема блискост со „паднатите ангели‟ на земјата и нивната земна теологија како институционален декор. Од друга страна, желбата на системот да се остане во затворени рамки на знаење, покажува и страв од критичката мисла, затоа што дисидентскиот наратив е отворен не само кон сознанието за себе, туку и кон чувството за Другиот. Позицијата на власта на институцијата никогаш не е иста со позицијата на моќта на критичката мисла. Затоа што едната е променлива, времена, а другата тежнее, креира, се движи и постојано бара решение за човекот и човештвото.

Очигледно е дека и во двата наратива, и во дисидентскиот и во оној на моќникот-владетел постои *желбата* како движечка сила да се направи нешто. Но, таа желба се развива и валоризира во две различни насоки: прво, желбата на дисидентот е желба за знаење и критички однос кон стварноста за да го промени она што колонизира, тероризира, манипулира, растажува. Додека пак, кај спротивниот табор, желбата е желба за контрола, што значи во извесна смисла и кастрација на она што е критичко, творечко, движечко и напредно, односно контролира промената да не се случи низ светоста на знаењето како чин кој просветлува. Просветителската моќ е лечебна. Критичката мисла е содржина која проширува видик. Институционалната секогаш стои наспроти широчината на првата преку моќ манифестирана како идеолошка, и тоа е всушност непризнавање на инфериорната позиција пред непредвидливоста на патот којшто следи и би можел да одведе некаде другаде, секако надвор и подалеку од пред портите на институцијата. Едната приказна ја исклучува другата, но тие се сепак трајно поврзани преку разните форми на желбата за знаење. Тука е конституиран и центарот за изворот на парадоксалноста на светот од секогаш. Толку.

3. Атернативниот простор и слободата. Искуството на библиските претци покажува форма на првичност. Пред нив не постоело искуство како пример од коишто можеле да учат претходно. Искуството на знаењето овде има извор во рајското поимање на нештата. Од друга страна, поттикот за ново знаење не покажува само луцидно искуство за секој иден дисидент, туку и повторливо искуство како практика. Луцидноста на првиот човечки пар (Адам-Ева) не би можела да биде само во нивната непослушност пред Бога или пак да е само во врска со човечкото незнаење, како што објаснува теолошката мисла за прогонството на библискиот пар.[2] Луцидноста е во вистината на непослушноста – таа е жед за знаење да се разбере (...), да се избере помеѓу (...), да се даде смисла поинаква од онаа која Бог ја беше замислил како „апсолутен консензус" меѓу човекот и него и според тој консензус, човекот би немал друг избор. Но, во овој „пакт" сепак, прародителскиот пар покажал дека не учествувал.

Иако, за гестот на првиот човечки пар, којшто претставува хуманистички гест, не можеме да кажеме дека станува збор за рационален чин, сепак според архепоетиката, постои нешто што се нарекува: крик, повик, евокација, инвокација...,[3] динамика којашто доаѓа од внатрешните сфери на човечкото не-рационално и дискурзивно поимање на светот, но води кон чин на избор. Книжевно-историските примери покажуваат дека ваквото примитивно поимање на светот не му ја одзема силата за избор на раниот човек. Интелектот е и апстракција, а апстрацијата своевидно знаење. Интелектот е движење. Интелектот е промена. Интелектот е слика. Интелектот е реч. Интелектот е и избор. Изборот е слобода. Слободата е знаење. Во слободата се мисли онолку колку што сме ние способни да се ослободиме за да мислиме и за да делуваме. Изборот е и мудрост. Но мудроста е и способност за адаптирање во условите на слободата како избор. Дали умот којшто остварува блискост со чинот на рараничување на нештата, но и на чувствувањето за нив, па и на казната (идеолошката) како чувство, би можел да си пресуди себе си и да остане во рамки на идеолошко-религиозниот момент на покорност? Тогаш, таквиот ум ниту е критички (би го загубил осетот за разграничување на нештата, а со тоа и нивното вреднување), ниту пак е мудар (затоа што стварноста која ја продуцира идеолошко- религиозниот систем исклучува критичка и творечка активност), ниту пак таквиот ум е слободен, а во таа „слобода" да може да продуцира и да учи. Сметам дека токму овде лежи закотвено длабоко алтернативниот простор на креативниот, критичкиот и творечкиот ум. Зошто алтернативниот? Затоа што тој наспроти идеолошко-религиозниот кој е тн. официјален, останува секогаш своја, секогаш своја алтернатива на умот како простор-дома. И тој простор не е физички. Затоа е и послободен. Затоа и креативното мислење е во врска со апстрактното, творечкото (наспроти схематизираното и наметнато идеолошко), и затоа критичкото мислење е секогаш заинтересирано да најде решение, излез од бастијалноста. Вистинското критичко мислење не може да биде нарачано мислење и ниту една влада не може да нарача критичко мислење. Тој алтернативен простор е всушност *светото место* на дисидентот. Простор, земја, татковина,

небо... без присуство на политичко-религиозен ментор. Токму овие атрибути го конституираат и етаблираат алтернативниот простор на дисидентот како *свет* (sacred) *простор*.

Опстојувањето во таков простор не е лесна задача. Верувам дека секој, којшто го прифатил научничкиот, творечко-креативниот повик во својот живот како определба, носи барем малку во себе дел од длабочината на одисеевата метафора. Истражувањето бара времиња на осама, времиња на размислување, времиња на спознавање, откажување, неретко одење и по трнлив и неизвесен пат. Но најмногу од се бара сериозност. И, тоа е индивидуална атмосфера. Но, затоа постои дијалогот кој ја бара другата страна: онаа која ќе чуе, ќе оцени, ќе научи, ќе возврати, ќе каже нешто. Не дека научникот е како монах за кој се вели дека е сам, но се моли за сите, туку дека науката е една виша реалност, која во секој случај е поинаква од секојдневната. Знаењето се споделува со колективот. Затоа светот го интересира резултатот. Светот е заинтересиран за ново знаење. Знаењето е секогаш заинтересирано за за отворен дијалог со светот и тоа на многу сериозен начин. Затоа светот не е само мала или голема метафора. Тој не е само еден народ или наука на еден народ. Оттука, светот е заинтересиран и за дисидентот. А, дисидетнот е заинтересиран за светот, за оној, за којшто и се бори - против механичкото, идеолошко знаење. Токму и затоа влегува во свесна спрега со репресивноста на идеолошко-политичкото знаење, затоа што за дисидентот смислата и потребата за знаењето излегуваат од рамките на националниот и државниот дискурс на матичната земја, затоа што само така станува единствено можно да се валоризира и сподели критичко-творечката мисла родена како света мисла, како чиста одбрана од идеолошкиот апсолутизам. Во таа смисла, и треба да се негува знаењето. Во таа смисла и треба да се воспитува младиот човек. Да се бори за знаењето во кое верува, да го расне она знаење кое верува дека ќе го промени светот, да го негува знаењето како свет простор кој никогаш не може да стане идеолошки простор. И, навистина вреди таквата борба. Кога би се загадил таквиот свет простор како извор на знаење, смислата за знаењето како движечка сила би ја изгубила моќта да го движи светот напред. Светото место на знаењето не е простор којшто би требало да се измислува. Тој стои само на другата страна од конвенционалното, репресивното, локалното, политичкото. Заземањето позиција во таквиот свет простор е заземање сигурна позиција на активниот и продуктивен простор на знаењето. Тоа е алтернативата на дисидентот. Зашто тоа е единствената алтернатива за нов свет. Новиот свет секогаш лежи на дланките на младите луѓе и затоа тие и треба да го понесат храбро и гордо низ чекорот на таквата дисидентска алтернатива. Младиот човек е наследник на светот. Младиот ум ќе го освои и ќе го освојува одново и одново светот, предавајќи и се на убавината на творечко-креативната мисла и ширејќи го знаењето за неа.

4. Витешкиот атрибут на дисидентот. Кшиштоф Кишловски (Krzysztof Kieślowski, 1941-1996), во едно од своите кажувања, посветени на темата за враќањето, ќе каже:

„Во школата за театарски техничари ни покажаа дека постои свет на вредности коишто не мораат нужно да бидат поврзани со секојдневните и социјално прифатените вредности, како што се удобен живот, поседување на материјални добра, пари, добра позиција. Ни покажаа дека нештата можат да се остварат во тој другиот, таканаречениот виш свет. Не знам дали е виш, но е секако поинаков."[4]

Повикувајќи се со сиот респект на сета животна и професионална оставнина на славниот режисер, цениме дека тој притоа не мислел на светот на воскресението во религиозна смисла, а уште помалку пак, мислел на политичкот свет како на виш свет. Политиката едноставно нема интерес за тој друг и поинаков свет, свет кој е заинтересиран да раправа за суштината на човечката судбина и хуманистичките прашања. Свет којштo е заинтересиран за слободата на духот. Свет за правдината на креативниот ум на творецот, дисидентот. Свет за правичноста кон критичко-творечкиот ум.

Оттука, старата библиска приказна, повторно доближува до архетипската основа на религиско-политичкиот концепт за послушно стоење пред него како пред Бога. Бог во Стариот завет е Бог кој пофалува, но и казнува заради непослушното однесување пред неговите принципи за „дрвото на спознанието". Тој ја казнува слободата која во исто време и ја допушта. Според теолошката егзегеза гревопадот е чин на израз на човечката слабост. Политиката пак, низ својот апсолутистички принцип го казнува дисидентот заради неговиот критички ум кој за системот претставува закана, бидејќи критичкиот ум е сила која издигнува над било каква политичката стратегија и води во еден друг, виш свет, кој е секако и поинаков, и размислува надвор од затворен институционален систем на стратешки активности и продуцирани вредности на власта.

Во една ваква позиција, како изгледа светот на дисидентот? Дали е тоа казнет, осуден свет, свет кон кој се вперува прстот за да се означи и неговата видливост, да се види и покаже со прст како изгледа казната, притоа заборавајќи дека секое покажување со прст е чин на недоличност? Политиката иницира и создава жртви кои не се тоа. Тоа е системска замена на жртвата или пак размена на вистинската жртва со нејзиниот симулакрум.

Ликот е слика. Сликата е симулакрум на вистинската претстава. Исто како Бог. Исто како и дисидентот. Сликата во семиотичка смисла само референира на вистината. Таа не е она што го гледаме, туку упатува на она што не можеме да го видиме. Исто како еврејскиот Бог. Исто како и дисидентот.

Сликата на дисидентот навидум нема ништо заедничко со неповторливиот книжевен лик на тажниот витез на Мигел де Сервантес - Дон Кихот, но тие заедно сепак имаат врска со сфаќањето и обликувањето на човекот и светот, и оттука со судирот со светот низ специфичен вид на борба, а не само механичка борбеност. Тие се осамени поединци. Не припаѓаат на ниту еден општествен клуб. Тие се јунаци, и нивната големина е трагична во широкиот спектар на општествени, немитологизирани случувања. Тие се индивидуалци во стварноста и тие се непоправливи индивидуалци свртени кон иднината. Тие се возвишени. И двајцата

се витези на чистата идеја за потрага и борба за признавање на идејата за подобар свет. И тој свет е навистина поинаков, друг.

Што значи тој друг свет за еден критички ум? Што значи тој судир, несогласување меѓу интелектуалецот и владата, меѓу критиката на интелектуалниот ум и официјалната идеолошка вистина? Тоа дефинитивно значи позиција на антагонизам, поле на отворена борба.

5. Архетипот и неговите константи: дисидентот. Не постои време во кое нема дисиденти. Не постои држава или пак оштество во кое не е забележана појава на дисидент. Примерите од минатото поврзни со судбината на дисидентот, а коишто доаѓаат од земјите под поранешната закрила на комунистичкиот режим, говорат за примери низ кои зборува дискурсот на теророт: егзил, одземање на работното место, затвор, ментални институции, прогонство, и неретко и вистинска смрт. Затоа, постоењето на дисидентот не е имагинарна старност, ниту пак е идеја. Тој е реалност и како таква сметаме дека заслужува да биде третирана како дискурс.

Што содржи профилот на дисидентот како архетипска константа? Најнапред дисидентот го поставува прашањето за *проблематизирањето на знаењето*. Тој, претставувајќи го т.н. „подземно или сиво јас‟ во рамките на еден општествен систем, влегува во конфронтација со истиот преку неговата *борба за неполитичноста на знаењето* и *незаситеното значење на истото*. Во таа смисла, јавното политичко знаење е детерминирано и механичко и продуцира притисок. Дисидентот сака да ја одржи чистината на критичката мисла која ѝ недостасува на идеолошката империјалистичка мисла на државата. Во таа смисила, дисидентот претставува микро-свет во чија борба со „големиот свет‟, речиси редовно останува на маргините – сам како витез со своето безгранично поле на својот блескав ум, надвор од институционалниот и официјален систем, којшто ја има моќта за делување и контролирање на творечкиот процес на идејата и нејзината реализација. Така, замислата за творештво на идеологот-авторитет останува присутна во калап-продукција на вредностите и уште поамбициозното аплицирање во профилот на колективот-калап. Зборувам за Балканот. Зборувам и за Европа. Зборувам и за светот. Бидејќи на секаде има империи. Бидејќи, на секаде има дисиденти.

Оневозможувањето на творецот активно да мисли и да твори, но и притоа спокојно да живее, од страна на официјалната идеолошка програма, подразбира дека тој не е само механички делокализиран, туку е ставен во колонизирачка позиција, и оттука во позиција да бара друго, алтернативно место за својот творечки и критички дух, единственото нешто од кое не може да се откаже. (Не зборувам притоа за лицемерието на дисидентите кои престанале да бидат тоа, откажуваќи се од својот критички поглед фрлајќи се во прегратките на следната влада!) Од друга страна, барањето алтернативен простор за себе, значи и бегство од империјалистичкиот дискурс на идеологијата. Во таа смисла е создадено поле за множење на дискурсите, односно создавање на нов дискурс и нови значења преку дискурсот на дисидентот.

Кое би било тогаш алтернативното место коешто дисидентот би можел да го одбере како удобен простор за себе? Убедена сум дека не би кажале ништо ново, доколку посочиме на тоа дека дисидентот останува во потрага по преселба во друг простор, најчесто надвор од матичната земја, и со тоа во потрага по простор во кој тој ќе го оствари своето право на слободно творење и живеење, а со тоа и во потрага по правото на лична среќа надвор од идеолошката матрица на својата земја. Тоа делокализирање на дисидентот значи и ревносна заштита на неговиот етички столб: критичка, здрава и најпосле хуманистичка димензија на креативниот, тврречкиот и критичкиот ум.

Денеска, не сум сигурна дека алтернативниот простор на дисидентот е секогаш прогонството, но сум лично убедена дека неговиот алтернативен простор останува секогаш неговата „сопствена соба", а таа не мора да биде локализирана во неговата држава или пак делокализирана надвор од неа. Сè повеќе сум убедена дека сопствената соба на дисидентот не е фиксирана за просторот. Таа е секаде онаму каде е и дисидентот, таа секаде патува и е на истиот пат и на истото место каде е и критичката и творечката мисла на знаењето, интелектот и желбата за поубав, и со тоа и послободен свет.

Иако времето во кое живееме денес е време на индивидуалноста, тоа воопшто не би требало да подразбира дека е и време и на критичката мисла како активна. Исто така не сметам дека нашето актуелно историско време е време на индивидуалци-дисиденти, онакви какви што ги познаваме на пример низ имињата на едни од најголемите умови во крајот на XIX и почетокот на XX век и кои станаа водечка интелектуална сила за целата светска наука[5]; потоа на уметниците од времето на руската авангарда кои создаваа низ формата на *самиздатот*[6]; и, на крај, да се потсетиме само на дисидентството на Михаил Бахтин (1895- 1975) во сопствената земја[7], којшто добар дел од животот го помина творејќи и живеејќи под друго име за да не биде спречен да го создаде она за кое денеска светот мислам дека само можеше да сонува доколку не постоеше, да го посакува неговиот хронотоп, неговиот дијалогизам и на крај бахтино-достоевскиот јунак. Дали треба да се потсетуваме и на останатите имиња коишто свесно одбрале да ѝ припаднат на „дисидентската „фела"? За среќа, го нема веќе Сибир, како место за „непослушните интелектуалци". Го нема веќе и Голиот Оток[8] како место од кое исто така ретко кој се вратил. Инаку ќе имаше многу повеќе тага во сеќавањето и во раскажувањето на историјата.

Не сум сигурна дека денеска дисидентството е актуелно во онаа форма за којашто укажавме во претходните примери. Ме интереисра, за какви атрибути на дисидентството можеме да зборуваме денес? Дисидентството не е само физички егзил, дисидентството не е само затвор. Дисидентството значи и затвореност на институциите за младиот човек, студент, иден интелектуалец и надежно иден водечки ум, заради неможноста државата стратешки да го задржи големиот интелектуален капацитет на младиот човек како најдобар капитал за иднината. Ако зборувам за овој наратив во врска со мојата држава, тогаш дефинитивно за мене најзагрижувачка форма би била: одлевањето на младите умови (brain drain). Секое дисидентство на само свој начин е и тажно, но за мене овој тип е еден од

најтажните. Во таа смисла, политичкиот дискурс продуцира поинаков тип на дисидентство преку негрижата за потенцијалот на истражувачкиот и креативно – творечки напредок на младиот човек. Во сето тоа се крие силна порака, порака која што треба младиот човек да ја шири надвор од портите на таквата идеолошка стратегија: да не престане да верува во моќта на новата мисла, во моќта на уметноста зашто само на тој начин ќе ја заштити критичката мисла ширејќи ја, негувајќи ја неа. Само на тој начин младиот човек, верувајќи и вложувајќи во силата на знаењето ќе остане да верува во напредокот на светот и во неговата промена. Верувањето во знаењето, во неговите нови форми и нивното продуцирање е сила која е поголема од било која идеолошка стратегија за продуцирање механичко знаење.

Еднаш, не така одамна, бев „дисидент" во сопствената држава. Тоа се случи откако највисоката институција за наука и уметност (Македонската академија на науките и уметностите) во мојата земја ми го додели признанието за *Најдобар млад научник - Вита Поп Јорданова* во областа на книжевната наука според меѓународна класификација, за првпат некому доделелно во мојата област. Никогаш не го добив доделеното работно место отворено за мене според Владина одлука (мај, 2006), а токму државниот универзитет, доделувајќи ми уште едно признание (мај, 2006), Плакета за афирмација на Универзитетот „Свв. Кирил и Методиј" како носител на признанието „Најдобар млад научник и Вита Поп-Јорданова", не го испочитува административниот пат за да одговори на владината одлука по повод специјално и наменски одвоените средства од Владата на РМ за истото тоа вработување.[9] Тогаш јавно, пред македонската јавност, пред тогашната и поранешната Влада на РМ, пред тогашниот Претседател на РМ, пред МАНУ и пред сите научно-образовни институции во мојата земја го поставив прашањето: што е тоа што ги отвора, а што е тоа што ги затвора вратите на младиот човек, на младиот научник и уметник во РМ? Така разбрав дека лицемерието и непотизмот имаат длабоки основи во мојата земја, и дека токму тие, го раѓаат дисидентот во мојата сопствена држава, а притоа тие немаат и баш некаква врска со моќта на знаењето. Притоа, бидувајќи „дисидент" во својата земја, која никогаш не ја напуштив, уште поревносно се посветив на она во кое верував – моќта на знаењето надвор од политичка контрола и одлука. Немав вистински противник. Единствен противник ми беа недостоинствениците, незаинтересирани за продуцирање на знаење, а за додоворување кон политичарите. Но, тие никогаш не ме интересирале, затоа што тоа е свет кому - ниту јас ниту желбата за ново знаење им припаѓаме. Притоа, моите дела не се мои. Тие престануваат да бидат мои во оној момент кога почнуваат да се ракуваат со светот, кому и му припаѓаат.

Суштината на дисидентството дава широк спектар на значења кои се слеваат во следново: да се оддолее на страста да се биде послушен и да се има за ментор политички сурогат. Да се остане во страста за промената и критичкиот однос кон стварноста. Тоа значи и аскетизам. Аскетизмот е секогаш во врска со осамата. Дисидентот е секогаш сам, но не и осамен. Неговата единствена империја е критичката и творечката мисла која е отворена за човештвото и е во

грижлив однос со човештвото. Дисидентот е своевиден апологет. Тоа е многу повеќе од политика, тоа е многу повеќе од религија, тоа е многу повеќе од нација, тоа е многу повеќе, многу повеќе и многу повеќе од сето тоа заедно.

Епилог. Велат, желбата стои во основата на светот. Велат, има добри, но има и лоши желби. Јас имам една добра желба. Сакам светот да го растресе гром од ново знаење. Сакам тој да биде поубав. Сакам тој да биде похуман. Сакам да има повеќе дисиденти. Вистински. А вие?

[1] G., Anidžar. 2006. *Jevrejin, Arapin*. Beograd: Beogradski krug, стр. 55.
[2] Св. Јован Дамаскин. 2001. *Тачно изложење православне вере*. Београд, стр. 346-7.
[3] Mauss, M.2003. *On Prayer*. New York/Oxford: Durkheim Press/Berghahn Books, стр.43-55.
[4] Stoc, D., ed by. 1993. *Kieślowski on Kieślowski*. London: Faber&Faber, цитирано според издание: Beograd: Hinaki, 2002, стр.41.
[5] Н. Берѓаев, Николај Лоски, П. Флоренски, Павле Евдокимов и др.
[6] На пример, Владимир Казаков.
[7] На Сибир и шест години во Казахстан.
[8] Затвор-камп, отворен во 1949 г., познат и како „Пекол на Јадранот", место за ментална и физичка тортура и страдање за „непослушните".
[9] Тоа беше национално признание за првпатдоделено за оваа цел од Владата на РМ, но овој „случај" се претвори во скандал без преседан. Види: В. Бучковски, *Кога знаењето е хендикеп*, во: Време, бр.1265 (4 јануари, 2008) и број 1276 (18 јануари, 2008), СКопје.

Sofija Grandakovska

Lightness of the Dissident, Brightness of the Critical Mind

(in: *Playing by the rules: Alternative thinking/Alternative spaces*. Ed. by Steven Rand and Heather Couris. NY: Apexart, 2010)

Who is "the dissident" and what is his message?

This text has no intention of hurting anyone, or for that matter evoking any religious, national, ideological, emotional, or other like insults. This text intends to speak about the openness and resonance of the intellectual's critical mind, of the artist and the cultural worker, as seen through the prism of the dissident's narrative, and his credibility, which is positioned without the institutional matrix of power of his native land. Amongst other things, this text intends to speak also about that which valorizes the critically-theoretical activities of the dissident—namely, that he stands, always, markedly at the vanguard of his time, and the time of his actions.

Throughout life we may acquire, but we may also lose each professionally gained status, as seen from an institutional standpoint. A loss of status may occur, too, due to ideological reasons that could serve as the basis of a political platform looking for a way to launch its ascertained profile of knowledge, which in turn, would shape the state's citizenship, its youth, and with that, its present, while such a strategy of knowledge would remain in accordance with the needs of the given timeframe. The key moment which gives birth to the dissident is the very antagonism existing between: a) mechanical knowledge, as imposed criteria, and b) creative and creating knowledge, as a result of an evaluation of the first bureaucratic one, and a participation in all that would come with a future, therefore, taking action as a humanistic goal. Hence, through these attributes of knowledge, now freed from the ideological matrix of a political party structure in a given time, the creator of a "different kind" of knowledge is positioned—the dissident, as a so-called "outlaw" from the conventional system, yet he is launched in the so-called zenith of a space as another space itself—an alternative to the production of critical and creative thinking. Thus so, the dissident always brings forth new ideas, begets a new, open concept, and strives for a way out of the outdated forms of the system's knowledge. The dissident is the harbinger of the thirst for new knowledge, which represents a new ark, a new path, a new horizon, a new alternative for a more comfortable, nicer, and more humane

world. In such a world, knowledge of and about the world is never a stasis, or a bland political platform; rather, it is a *spiritus movens* which strives, always, to beget new ways of reaching a higher level of being.

Dissidence, in its most elemental sense, refers to the semiotics of *disagreement*. On that note, it positions itself as a stepping-away from the official byline. The dissident represents the intellectual immigrant from the ideological matrix and the official ideologically-religious truth. Thus, he opens up his sphere of influence as a form of thirst, which, in turn, represents more than a simple lucidity in the openness of the spirit towards truth, knowledge, other-ness, alternative-ness as the highest possible category. Consequently, the dissident and the resonance of his critical mind become a permanent opportunity to fight with the ideological, the political, and the religious. This binary creates an open conflict, whence there are only—enemies.[i] Along those lines, the dissident, due to the fact that he stands without the official line of the absolute, or the totalitarian truth of a given political or religious system, is placed within the category of: *enemy*.

On the other hand, the dissident does not believe that there is an absolute knowledge, given in the format of permanence, lodged within a specific historical context. Henceforth, the contents of knowledge as an archetype must be enriched with new forms of knowledge and meaning, since all things are changeable, and with that, each one may end in any given moment. This is why critical insight, that is, a position of distancing oneself through the power of creative thought as the only possible "way out" from the absolute of things—since a certain institutional format that belongs in the hands of certain governance launches it as an irreversible truth—is more than needed.

The discourse of the dissident positions itself on the liberation of his thoughts from any time-bound political "avant-garde" of the system, whilst at the same time, for him, representing the greatest source of critical insight. Far from it, that the dissident represents "the avant-garde." That is precisely why this text chooses to speak about the resonance of the critical mind of the dissident. Thus, here, in this text, relying on the example of the archetypal values as a constant given, while also employing well-known cultural symbols, we are to develop their fullness into the possibility of attaining a multiplicity in value, and with that, a new semiotic relevance as seen in the context of the message and the contemporary times: *dancing in accordance with the rules of the critical mind—and not according to the rules of the institutions of power*, controlled by the bureaucracy discourse. This way, the intellectual, the artist embracing creative thinking, the one who can never be satisfied with the imposed forms of knowledge, since they are a surrogacy, decides to step outside the mechanized product as offered by the political authorities, voices his thoughts

against it, with a resounding NO, thus marks his own position, one “without the institutions’ claim,” that is, a dissident’s position, with the aim of producing new knowledge.

Dissident’s impetus for taking such a stance—throughout which the archetypal constant exhibits fullness and expressiveness through new forms, which do not subjugate or alter its contextual value – is quite simple: since the dissident believes that each repetition of the historical narrative, as seen through the old formats, would mean its reversion into a parody.

What would then be the alternative? What would be the possibility of the new format, through which the critical mind could nurture its distance from the absolutes of the institutions of governance, and with that, too, nurture the constant (archetypal) context by acquiring new knowledge that in turn would produce new forms of contextual value for the cultural and humanistic advancement as its common goal?

The Noble Savage, the first dissidents and the thirst for knowledge.

In the beginning, there were the heavens and the earth (Genesis, 1). God created them, and ever since then, man has been trying to reconcile them—through his wish for knowledge. But something else also happened and ever since then this is how things stand. History has run its course, the dissidents have grown in number. If we are to examine the history of Eurocentric culture and the foundations behind its creation, we are certainly to come across a foundational story from Old Hebrew Literature, which discusses man’s understanding of good and evil. Within the context of our subject matter, involving the dissident’s narrative, this story points towards the semiotics of the first banishment:

> And the Lord God said, "The man has now become like one of us, knowing good and evil. He must not be allowed to reach out his hand and take also from the tree of life and eat, and live forever..” (Genesis 3, 22-23)

The reason for addressing this Old Testament literary pre-text does not stem from a desire to dig deep into mythically-historic reality, rather to point towards an example of the archetypal constant that is tied to the dissident’s narrative. With that, to point towards the constant through the law of repetitiveness in culture, which carries, in its foundation, that is, maintains, the ancient Hebrew religious-ideological discourse. Its “leftover” exhibits active and recognizable forms throughout history, almost with no interruptions, up until the contemporary debate over: slave, master, emperor, pope, monarch, president, prime minister, member of parliament, guard at the ministries in the government, and so forth. This

“leftover” points towards a visible presence of the archetype of power within the apparatuses of institutionalized power targeting the banished, the dissident, the content and the message of the critically-theoretical thought. This built-in matrix of activity, as exerted through these various and multifarious representatives of the system’s regimes of power, from all man-times, without a doubt has caused and does cause each subsequent example of dissidence in history, and with that, it reveals the bond of the religious-ideological structure with the opposition of the power of knowledge, of the critically-theoretical, of the dissident.

Along those lines, it is not that difficult to recognize the dissident-character of the biblical parents who had tasted from the apple of knowing/knowledge, the only thing that they were forbidden to taste, by God. Thus, they became dissidents and were de-localized from the imaginary Eden, a banishment equal to a punishment, an exile due to the thirst of knowledge and understanding, standing against the premise “And God envisioned man according to his image.” Showcasing difference, exemplifying otherness, through a thirst for knowledge, which stands apart from the so-called “official” one, defines not only the dissident’s narrative, but also the dissident’s character of knowledge, different from the divine (envisioned concept of God), as an absolute, irreversible archetypal model. The archetype’s most significant characteristic is its constancy, its irreversibility, its permanence. Henceforth, the historic examples of the ideologically-religious system, without a doubt, point towards a presence of the archetypal constant, its multiplication, as well as a maintaining of such a mechanical productivity, first and foremost within the framework of a tribal community, then a cultural community, a nation, a people, a state. Thus, by maintaining the archetypal constant in the expression of such a power, the ideological concept only changes the format through which its imperialist goal of keeping the community together is realized. Thus, the concept of the dissident becomes a “taboo,” and the concept of the “master” (each man-time gives it a different moniker: God, priest, healing man, emperor, prime minister, institution, etc.) remains as “the totem” of the highest value of knowledge and knowing, acting as the focal point for all knowledge and knowing in the world.

Let us digress a bit. If primitive thoughts are constituted around the formats of myth, magic, and ritual, whence power lies in the *repetition* of things so as to achieve some sort of *good* in the most elemental (existential) sense, later on in the development of human thought, through the formation of a religious system as a perfected system of understanding and experiencing the world, repetitiveness is not lost, rather speech gains its discourse, now labeled as theology. Theological truth begs an absoluteness. Absoluteness contains power. Power implies governance. Hence, governance is always tied to an ambition for power over a collective, a larger group, people, nation, state. Would it be excessive, here and now, to

talk of the foundations of political discourse and its constitutive (archetypal) value for the *repetitiveness* of the absolute truth? Should we be talking of its formation due to the effectuality of the possibility of reconstructing the primitive thought, its primitive religious speech, and its essential connectivity with the future which followed it, after man exited the stage of the noble savage and its nomadic phase, thus starting to become a sedentary, cultural, national (et al.) being, set within the framework of a certain collective, beginning, with time, to attain his master, ruler, king, statesman, up to its most contemporary incarnations? That is all for the ideal of the theological foundation of politics.

Now let's return to the wish for knowledge and the wish for new kinds of knowing. Doesn't the primitive knowing of the world, as expressed through the wish of the primitive consciousness to make its life easier, and to understand the changes around it, in the earliest existential sense of things, imply a wish for knowledge and a stepping-out of the system of its ignorance? Doesn't the shift from magic to religion imply another such form, which points towards, historically, man's consciousness containing thirst for new knowledge, yet this same wish is tied to the primitive consciousness of self-knowing? To make a long story short, we position the rhetorical concept as a possible premise for the wish for knowing and new knowing: isn't the intellectual's mind anything else but a beautiful example of a highly developed consciousness of a self, and an example that does not belong in such a dynamics since it possesses knowledge of the Other? Is it the highest form in the evolution of the noble savage, who once, through a visual experiencing of the world, as primary, carried the same such thirst for the secret of knowledge that the critical mind talks of today? Of the evolution's power of knowledge. And, if we are discussing the wish as a system which is open towards knowing that is different from the wish as a system of maintaining a sameness, then we could talk of the eternal aspect of things, as seen through two different formats: on the one hand, the irreversibility of the wish for new knowledge, whilst on the other, the irreversibility of the wish to control knowledge. Thus, the primary form of the archetypal constant allows for a kind of cosmic valorization, since it positions itself towards the dynamics of the mind and the theoretical capacity of the spirit. It belongs to the dissident. The secondary form of the archetypal constant allows for a satiation of the thirst towards higher knowledge; while, maintaining a form which has been accredited by the institutional, politically-religious system of a state.

In the beginning of the world, there is the battle, there is antagonism. Since the world is paradoxical, and with that, entirely impossible to solve, the fight remains, the archetype of the noble savage persists as an example which showcases the fact that the wish to change things which are limiting, to act within the framework of the wish to change things through knowledge which brings meaning to the future

and its progress, exists, luckily, from a humanistic and aesthetic point of view. And, since the world is a true paradox, the critical mind does not choose any politically-religious mentor in the quest to explain the truth about himself and the world. The critical mind, simply, does not share a “kinship” with the “fallen angels” on Earth or with their earthly theology as an institutionalized décor. On the other hand, the wish of the system to remain within those closed frames of knowledge, points towards a fear of critical thought, since the dissident’s narrative is not only open to its self-knowing, but also towards sensing the Other. The stance of institutionalized governance is never in sync with the stance of the power of critical thought. Due to the fact that the former is shifty, time-bound, whilst the latter strives towards a solution, creates, moves, constantly seeking out a solution for man and mankind.

It is apparent that within both narratives, the dissident’s and the ruler’s, there is *a wish*, as a movable force with the willingness “to do something." But, this wish develops and valorizes itself in two different directions: the first one, the wish of the dissident is a wish for knowledge and a critical stance towards reality, so as to change that which controls, terrorizes, manipulates, saddens. Whilst, in the other, the wish is a thirst for control, that is, in a sense, for castration of all that is critical, creative, moving, vanguard, thus controlling the change so that it does not happen through the sanctity of knowledge as an act which enlightens. The enlightening power is easily curable. Critical thought is a content which broadens the perspective. The institutionalized one stands against the depth of the former, through a power that manifests itself as ideologically-religious, which in fact is a denial of its inferior position in front of the unpredictability of the path which follows and which may lead certainly outside and far from the gates of the institution. One story cancels the other, yet both are permanently bound through the various forms of the wish for knowledge. Here, we can find constituted the center of the source of the world’s paradoxical nature.

Alternate space and freedom.

The experience of the biblical ancestors exhibits a form of primacy. Before them there was no experience which could have served as an educational primer. The experience of knowing, here, finds its bearings in the Edenic understanding of things. On the other hand, the incentive for new knowledge does not point solely towards a lucid experience for each future dissident, rather towards a repetitive experience serving as a praxis. The lucidity of the first human couple (Adam-Eve) cannot lie only in their disobedience of God, or within the realm of man’s ignorance, as can be found in the theological rendition behind the exile

of the biblical couple.[ii] The lucidity lies in the truth of disobedience—it is a wish for knowledge to understand (…), to choose between (…), to give meaning different from the one God had envisioned as an “absolute consensus” between man and Him, and according to that consensus, man would have no other choice. But, within this “pact,” still, the ur-couple points towards a willingness not to participate.

Although, of the act undertaken by the first human couple which represents a kind of humanist action, we cannot speak about it as a rational act, still, in accordance with archeo-poetics, there is something called a cry, a call, an *evocation*, an *invocation*,[iii] a dynamics which stems from the internal spheres of man’s irrational and discursive understanding of the world, but one which leads towards an act of choice. Literary-historical examples point towards an understanding that such a primitive knowing of the world does not take away the strength of choice in the early man. The intellect is an abstraction too, and an abstraction is a kind of knowledge. The intellect is movement. The intellect is change. The intellect is an image. The intellect is a word. The intellect is, also, a choice. A choice implies freedom. Freedom is knowledge. Choice is, also, wisdom. But wisdom is also an ability to adapt to the conditions of freedom as a choice. Is the mind, the one close to the act of differentiating things, but also feeling about them, even the one close to (ideological) punishment as a feeling, capable of allowing the self to remain entrenched within the framework of the ideologically-religious moment of subjugation? Then, such a mind is not a critical mind (for it has lost its sense of differentiating things, and with that, the ability to valorize them); it is neither wise (since the reality produced by the ideologically-religious system disavows critical and theoretical activity), nor is its free, so that it can produce and learn in such a “freedom.” Why the alternative then? Since it, unlike the ideologically-religious system, which is the so-called official one, always remains its own, as its own alternative of the mind as a space-home. And this space is not a physical one. That is why it is always more free. That is why critical thinking is tied to the abstract, the creative (as opposed to the schematized and imposed ideology), and that is why critical thinking is always on the lookout for solutions, for ways out of bestiality. True critical thinking cannot be ordered; no government can order critical thinking. Such an alternative space is in fact the sacred place of the dissident. Space, land, homeland, the heavens…without the mediation of a politically-religious mentor. These very attributes constitute and establish the alternative spaces of the dissident as a *sacred space*.

Surviving within such a space is no easy task. I do believe that each of us who have embraced the scientific, the critically creative call as our lives’ “calling,” carry within us at least some of the resonance of the Odyssian metaphor. Research asks for “alone time,” for “thinking time,” for “knowing time;” it asks of us to give up so much, often times to choose a painstakingly uncertain path. But most of all, it asks us to show

a sense of seriousness. And that, in turn, implies a solitary atmosphere. But there is a dialogue that requests a second side: one that will hear, evaluate, learn, respond, say things. However, the scientist is not a monk, who is thought of as a solitary figure praying for the multitude; but then again science is a heightened reality, one where each occurrence is different from those in everydayness. Science is shared with the collective. Which is why the world is into results. The world is interested in new knowledge. Knowledge is always interested in *an open dialogue with the world*, and one which does require a good deal of seriousness. Thus, the world is not just a small or an extended metaphor. It is not just one people or the science of one people. Henceforth, the world is interested also in the dissident. And the dissident is interested in the world, that is to say, the world in whose name he fights—against mechanized ideological knowledge. That is exactly why he enters, consciously, into a bind with the repressiveness of ideologically-political knowledge, since to the dissident, the meaning of and the need for knowledge are to be found without the framework of the national and state discourse of one's birth-land, as he sees this path as the only one possible to valorize and partake on the critical and the creative thought, as a sacred thought, as a pure defense against ideological absolutism. Along those lines, we should nurture knowledge. Along those lines, we should educate the young. To fight for the knowledge they believe in, to expand on the knowledge they believe could indeed change the world, to nurture knowledge as a sacred space which can never become an ideological space. And, indeed, this is a battle worth fighting. When such a sacred space is fortified as a beacon of knowledge, then the meaning behind knowledge as a driving force loses its power to move the world onwards. The sacred space of knowledge is not one that should be invented. It stands just on the outside of the conventional, the repressive, the local, the political. Taking up root in such a sacred space is equal to taking up a definitive position within the active and productive space of knowledge. This is the dissident's alternative. Since it is the only alternative for a new world. A new world, always, is imprinted on the palms of the young, which is why it is they who should take the first steps, bravely and proudly, of such a dissident's alternative. The young are the world's keepers. The young mind will win over and will win again, the world, surrendering itself to the beauty of the creative and critical thought and expanding its knowledge through such thought.

The Knightly attribute of the Dissident.

Krzysztof Kieslowski (1941-1996), in one of his talks, dedicated to the theme of return, says:

> In the school for theatrical technicians, we were shown a world of values which did not have to be bound by the everyday and socially-acceptable values, such as a comfortable life, owning material possessions, money, a good job. We were shown that things can sometimes be realized through that other, so-called higher world. I do not know if it is a higher one, but it certainly is a different one.[iv]

Emanating the respect towards the personal and professional legacy of the famed director, we do appreciate the fact that he did not refer to the world of resurrection in its religious sense, let alone referencing the political world as one of a higher order. Politics has simply no interest for that other and varied world, a world which is interested in examining the essence of man's destiny and humanistic queries. A world which is interested in the freedom of the spirit. A world of the justice of the creative mind of the artist, the dissident. A world about the justice towards the critically-theoretical mind.

Henceforth, the old biblical tale again comes in contact with the archetypal foundation of the religiously-political concept of standing in obedience in front of it, as if in front of God. Thus, God from the Old Testament is an unforgiving God, who punishes mercilessly due to a disobedient behavior in front of his ascertained principles about "the Tree of Knowledge." He punishes freedom whist allowing it. According to the theological exegesis, "the fall" is an act which exemplifies man's weakness. Politics, on the other hand, through its absolutist principle punishes the dissident because its critical mind, which in turn represents a threat to the system, since the critical mind is a force that rises over any political strategy, and leads towards another, higher world, which is most definitely different, and which thinks without the closed institutionalized system of strategic activities and produced values of the regime.

In such a position, what does the world of the dissident look like? Is it a punished world, a condemned world, a world in whose direction fingers are pointed, so as to mark its visibility, thus to point out what punishment looks like, and with that forgetting the fact that each act of finger-pointing is an act of indecency? Politics initiates and creates victims which are not that. It is a *systemic replacement of a victim*, or rather *a replacement of the true victim by its simulacrum*. The profile is an image. An image is a simulacrum of the real show. Just like the case with God. Just like the dissident. The image, in a semiotic sense, only references the truth. It is not what we see, but rather it points towards that which we cannot see. Just like God. Just like the dissident.

The image of the dissident seemingly does not share anything in common with the irreversible literary character of the sad knight by Miguel de Servantes, Don Quixote, but together, they share a bond

with understanding and shaping man and the world, henceforth, with the clash with the world, through a specific kind of struggle, and not just a mechanized feistiness. They are lone individuals. They do not belong to any social club. They are heroes, and their greatness is tragic when placed against the wide spectrum of social, un-mythologized events. They are individuals entrenched in reality and they are irreparable individuals faced towards the future. They are exalted. Both are knights of the pure idea for a search and the fight to acknowledge the idea for a better world. And that world is indeed different, another.

What does that other world mean for a critical mind? What does that clash, that disagreement between the intellectual and the government, between the criticism of the intellectual's mind and the official ideological truth, mean? It definitely implies a position of antagonism, an open-combat field.

The Archetype and its constants: the Dissident.

There isn't a time without its dissidents. There isn't a state or for that matter a society that does not record the appearance of a dissident. The examples from the past that are tied to the destiny of the dissident and which stem from the countries that were under the former protection of the communist regime, are examples which address the discourse of terror: exile, job bereavement, imprisonment, mental institutions, banishment, and not seldom, real death. Thus, the presence of the dissident is not an imagined reality, neither is it an idea. He is a reality, and as such deserves to be treated as a discourse.

What does the profile of the dissident contain, as an archetypal constant? First and foremost, the dissident *problematizes the question of knowledge*. He, representing the so-called "underground or grey I" within the frameworks of a given social system, confronts himself with the same system, through his struggle for *de-politicizing knowledge* and *allowing for its insatiability*. On that note, public political knowledge is determined and mechanized, and as such produces pressure. The dissident wishes to maintain the purity of the critical mind which cannot be found within the realm of the ideologically-imperialist thought of the state. Along those lines, the dissident represents the micro world, which as a result of its struggle with the "big world," is almost always marginalized—alone, as a knight, in its limitless field of its resonant mind, without the institutionalized and official system that possesses the power to act and control the process of the idea and its realization. Thus, the intent for creation of the ideologue-author remains present in the cookie-cutter production of values, and the overtly ambitious application of the profile of the collective cookie-cutter. I am here referring to the Balkans. I am referring to Europe, too. I am referring to the world as well. Since there are empires everywhere. Since, there are dissidents everywhere.

Preventing the artist from actively thinking and engaging, and with that from living peacefully, on the behalf of the official ideological program, understands that he is not just mechanically de-located, but also placed in a colonized position, and with that in a position which asks of something else, an alternative place for its artistic and critical spirit, the only thing it cannot relinquish. (I am not, with this, referring to the hypocrisy of those dissidents who stopped being dissidents, thus relinquishing its critical stance by throwing themselves in the hands of the new regime!) On the other hand, requesting one's alternative space also implies an escape from the imperialist discourse of ideology. Therefore, a field for the multiplication of discourses is created, that is, a creation of a new discourse and new meanings through the discourse of the dissident.

Which then would be the alternative space for the dissident? I am convinced that we would not point towards anything new, if we pointed out that the dissident remains in pursuit of a re-location to another space, mostly outside its homeland, and with that, pursuing the right of personal happiness without the ideological matrix of its land. Such a de-localization of the dissident implies a diligent protection of his ethics: the critical, healthy, and last but not least, the humanist dimension of the creative, artistic and critical mind.

Today, I am not quite certain that the alternative space of the dissident should always imply exile, but am personally convinced that his alternative space will always remain to be "his room," which in turn, needs not be localized within his land, or for that matter de-localized without. More and more, I become convinced that whence the dissident is, hence it travels, on the same path and in the same place with the critical and the artistic thought of knowledge, of intellect and the wish for a nicer, and with that, free-er world.

Although present day is a time of individuality, the notion should not be assumed that it is a time when critical thinking is active. Also, I do not believe that our actual historic time is a time of individuals-dissidents, alike those we recognize in the names of some of the greatest minds from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, which became the leading intellectual force of all of the world's science;[v] also, the artists from the age of the Russian Avant-garde who created through the format of the *samizdat;*[vi] and, lastly, let us remind ourselves of the dissidence of Mikhail Bakhtin (1895-1975) in his homeland.[vii] Bakhtin spent the better part of his life creating and living under an assumed name so that he might not be prevented from creating that which the world today could have only dreamt about if it had not existed, to covet his chronoscope, his dialogism, and in the end, the Bakhtin-Dostoyevsky hero. Should we remind ourselves of the other names which had consciously chosen to belong to the dissident "caste"?

Luckily, there is no more Siberia, as a place for the "irresolute intellectuals." There is no more Goli Otok,[viii] as a place whence few returned. Otherwise there would have been so much more sadness in recollecting and retelling of history.

I am not certain if today dissidence is active in the format that the previous examples discuss. I am interested in the attributes of dissidence we can speak of today. Dissidence is not just an exile, dissidence is not just an imprisonment. Dissidence implies also an impenetrability of institutions for the young, the student, the future intellectual, and the hopeful future leader's mind, due to the impossibility of the state to hold on to the great intellectual capacity of the young man, strategically, as the finest capital for the future of his country and his people. When discussing this narrative in conjunction with my country, then definitely, for me, the most worrisome form would be "the brain drain." Each dissidence, in its own way, is a sad act, and for me, this type of dissidence is one of the saddest ones. That way, the political discourse produces another kind of dissidence, due to a negligence of the research potential of the creatively critical engagement undertaking by the young mind. All this entails a powerful message, a message which young minds are to spread outside the gateways of such an ideological strategy: never to stop believing in the power of new thinking, in the power of art, since this is the only way the young have to protect the critical thought, that is, by sharing it with the world, by nurturing its being. Only thus can the young, by trusting and investing in the power of knowledge, continue to believe in the world's progress and in its change. Believing in knowledge, in its new forms and their production, is a force greater than any ideological strategy set to produce mechanized knowledge.

Once, not that long ago, I too was a dissident within my own country. It happened so, since I was recognized as The Best Young Scientist of the Year Award, in the area of the literary sciences, given by the highest institution for science and art MASA (The Macedonian Academy of Sciences and Arts) in my homeland, and in accordance with international arbitration, while the State University bequeathed me with a special plaque, due to my affirmation of the University as the recipient of this "Vita Pop-Jordanova" Award, given for the first time in my research area. I was never allowed to take the assigned job post[1], "created" in my honor, at the State University, since this institution from unsaid as not understandable reason did not

[1] It was a national recognition given for the first time for this purpose from then Government of Republic of Macedonia, according the Governmental decision in May 2006, signed by then President of the Government Prof. Dr. Vlado Buckovski. This National Award was bequeathed to me due to my recognition as The Best Young Scientist of the Year (2006) and recipient of Vita Pop-Jordanova Award from Macedonian Academy of Sciences and Arts. The purpose of this Governmental decision wanted to promote a long term goal and aimed to start a new tradition: in the future each award winner of this highest recognition according international classification (Vita Popo Jordanova Award) to work at the University in Republic of Macedonia. Apart of this goal, this "case" became a scandal with no precedence, and the former President of the Government dedicated two texts for my "dissident question". Please, see: V. Buckovski, *When the knowledge is a handicap*, in: *Vreme*, n.1265 (4 January, 2008) and n.1276 (18 January 2008), Skopje.

realize it. Then, openly, in front of all of Macedonia's public, in front of the Government of the Republic of Macedonia, the then President, in front of MASA and all the scientific and educational institutions in my country, I voiced the following question: what is that which opens the doors, and what is that which closes the gates for the young, for the young scientists and artists in the Republic of Macedonia? This in turn, taught me that hypocrisy, nepotism and damaging bureaucracy are deeply entrenched in my country, and that it is they who, although not as often, give birth to the dissident within my own country, while they bear no connection whatsoever with the power of knowledge. With that, being a dissident within my own country, a country I have never forsaken, I sought to do the work I had already firmly believed in, ever so diligently—the power of knowledge outside of political control and decision-making. I did not have a real opponent. The only opponents I ever had were the unworthy ones, disinterested in producing knowledge, only looking to court the politicians. But they have never held an interest for me, since that is a world where I, and the thirst for new knowledge, find no home. With that, my work is no longer my own. It stops being my own property the moment it shakes hands with the world, to which they belong to.

The essence of dissidence allows for a wide spectrum of meanings which conjoin in the following: to withstand the desire to be obedient and to have a politically-religious surrogate as a mentor. To remain within the desire to change and maintain a critical stance towards reality. This implies an asceticism. Asceticism is always bound to loneliness. The dissident is always alone, but not necessarily lonesome. His only empire is the critical and artistic thought which is open to mankind, and which looks after mankind. The dissident is a kind of apologue. It is more than politics, more than religion, more than a nation; it is so much more, and more than all of these things together.

Epilogue.

They say wish is the essence of the world. They say there are good, but there are also bad wishes. I have one good wish. I wish the world were struck by the lightening of new knowledge. I wish it were nicer. I wish it were more humane. I wish there were more dissidents. Real ones. How about you?

---

[i] Anidžar, G. 2006. *Jevrejin, Arapin.* Beograd: Beogradski krug, pp. 56.
[ii] St. John of Damascus. 2001. *An Exact Exposition of the Orthodox Faith*. Beograd, pp. 346-7.
[iii] Mauss, M.2003. *On Prayer*. New York/Oxford: Durkheim Press/Berghahn Books, pp.43-55.

[iv] Stoc, D., ed. 1993. *Kieślowski on Kieślowski*. London: Faber and Faber; as quoted in the translated edition, Beograd: Hinaki, 2002, pp. 41.
[v] N. Berdyaev, N. Onufriyevich Lossky, P. Alexandrovich Florensky, P. Evdokimov, etc.
[vi] For example, Vladimir Kazakov.
[vii] Siberia and six years exile in Kazahstan.
[viii] Prison camp, opened in 1949, well known as "Hell in the Adriatic", a place for mental and physical torture and suffer of the 'non obedient..

Sofija Grandakovska*,* academic, theorist, and poet, engages in interdisciplinary studies in comparative literature and visual semiotics. She is the author of the scholarly books *Discourse of the Prayer* (2008) and *The Portrait of the Image* (2010), and the two books of poetry *The Eighth Day* (2005) and *The Burning Sun* (2009). Currently, doc. dr. Grandakovska works as Assistant Professor at the Institute for Social and Humanities Research "Euro-Balkan," Republic of Macedonia, where she teaches cultural and political theory.

Playing by the Rules: Alternative Thinking/ Alternative Spaces

Robert Atkins
Julie Ault
René Block
Winslow Burleson
Biljana Ciric
Renaud Ego
Sofija Grandakovska
Boris Groys
Marina Grzinic
Pablo Helguera
Naeem Mohaiemen
Raphael Rubinstein
Irene Tsatsos

edited with a preface by **Steven Rand**
and an introduction by **Heather Kouris**

apexart